

in programska, a še vedno tudi politična gesta: "... zakaj se, recimo, tako na veliko praznuje prav praznik nekdanje države in rojstni dan nekdanjega voditelja in ne – recimo v Sloveniji – *dan državnosti* 25. junija ali *dan Evrope* 9. maja?" (str. 102). Odgovor lahko po njegovem mnenju najdemo v latentni in nezavedni, pogosto pa tudi očitni in zelo reflektirani subverzivnosti tovrstnega nostalgичnega diskurza: če npr. ta dva dneva praznuje oblast, če je to del dominantnih diskurzivnih konstrukcij, potem si je nujno, kot piše, že zaradi preprostega nasprotovanja prvim treba prisvojiti kakšne druge praznične dni. Na uvodoma zastavljeno vprašanje, zakaj ravno Tito, pa avtor ponudi več odgovorov, pri čemer naj bi bilo skupno vsem, da si titostalgija ne želi vrnitve nekdanjega, ampak da izraža "željo po vrnitvi takratnih utopij" (str. 121), po "afirmaciji tistih preteklih zdaj zapostavljenih vrednot, kot so socialna pravičnost, skupna lastnina, zdravstvena in socialna varnost (106)".

Študija nostalgije po Josipu Brozu je tako zanimivo, aktualno, v kontekstu raziskav postsocializma (tudi zaradi svoje dvojezičnosti) dobrodošlo delo, temelječe na bivše-jugoslovanskem gradivu. Knjiga je opremljena z vsem potrebnim znanstvenim aparatom – pojasnili o raziskavi, teoretičnih izhodiščih in terminoloških opredelitvah, opombami in s seznamom literature – a še vedno "na dušek" berljiva. Za malo bolj natančne je morda nekoliko bolj naporno le sledenje virom, navedenim zgolj v sprotnih opombah in ne tudi v končnem seznamu referenc. In čeprav je v "domači" etnologiji in kulturni antropologiji kar nekaj prizadevanj namenjenih tudi odnosu do preteklosti – če denimo izpostavim le opredelitev romantično-nostalgичnega odnosa do dediščine po Janezu Bogataju, zarisanih meja "dobrih starih časov" po Borutu Brumnu, posvet *Kako misliti dediščino* na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, tudi večina strokovnega muzealskega in konservatorskega dela se navsezadnje ukvarja z dediščino – *Titostalgija* kljub temu po mojem mnenju predstavlja dobro izhodišče za razmislek o odnosih tako posameznih strok kot različnih vidikov javnega življenja in posameznikov do različnih obdobij preteklosti.

Mateja Habinc

Jurij Fikfak, Jože Prinčič (ur.): *Biti direktor v času socializma: med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, 280 str. (Opera ethnologica Slovenica).

Knjiga *Biti direktor v času socializma : med idejami in praksami* je nastala na podlagi raziskovalnega projekta *Habitus slovenskega podjetnika 1960–1991*. Knjigo sta uredila Jurij Fikfak in Jože Prinčič, sodelovali pa so štirje avtorji; poleg obeh urednikov Jeffrey D. Turk in Tatiana Bajuk Senčar.

Temeljno vprašanje projekta, ki ga je zastavil eden izmed njegovih snovalcev Jeffrey D. Turk, je bilo, zakaj je bila Slovenija pri prehodu iz socialističnega v kapitalistično gospodarstvo uspešnejša od drugih držav. Avtorji se v knjigi ne ukvarjajo s tranzicijo oziroma spremembami po letu 1990, razloge in vzroke za uspešen prehod iščejo v razvoju socialističnega gospodarstva. V središču njihovega zanimanja sta fenomen podjetništva in direktorja v samoupravni socialistični Sloveniji. Raziskovalci se osredotočajo na vloge in delovanje direktorjev, modelov rekrutiranja uspešnih podjetnikov, njihove socializacije, vloge ZK, družbenih mrež in razvoja podjetniške kulture. V ospredju naj bi bile prav pripovedi nekdanjih direktorjev, njihovi pogledi, podobe in identitete. Intervjuvani oziroma izbrani direktorji ne reprezentirajo kulture direktorjev v socializmu v celoti – niso predstavljeni kot tipični predstavniki direktorske družbene mreže, temveč prej kot izjeme, ki pa so uspešno gradile socialistično gospodarstvo in podjetniško kulturo v socialistični Sloveniji.

Avtorji z analizo zgodovinskih virov in pripovedi nekdanjih direktorjev razkrivajo različne strategije direktorskega delovanja v vsakdanjem življenju, v okviru katerih se je oblikoval poseben tip podjetništva. Monografija je zasnovana interdisciplinarno in združuje ekonomijo, zgodovino, etnologijo in kulturno antropologijo. To se kaže tako v metodah dela, saj se avtorji sklicujejo na zgodovinske vire, literaturo različnih disciplin in pripovedi intervjuvanih nekdanjih direktorjev, kot tudi v različnih metodoloških pristopih. Ideja knjige je torej tudi v prevpraševanju metodoloških dilem kvalitativnega raziskovanja (Fikfak: 12) in v razvoju “novih zamisli ter metod, s katerimi bi lahko odpravili pomanjkljivosti ekonomske znanosti” (Turk: 54).

Knjiga predstavlja novost na področju raziskovanja socialistične zgodovine in gospodarstva. Raziskovalce socialistične preteklosti in postsocialistične tranzicije opozarja, da samoupravnega socializma ne smemo brati le v luči enoznačnih političnih ekonomskih “resnic” in teorij. Z raziskavo “formalne” in “neformalne” zgodovine se osredotoča na ideje, prakse, na deklaracije in njihove dejanske (ne)realizacije. Pomembno je omeniti, da sta gospodarstvo in ekonomija obravnavana v konkretnih družbeno političnih kontekstih (in ne *per se*).

Na podlagi analiz zgodovinskih virov, literature in pogovorov z nekdanjimi direktorji podjetij v Sloveniji ugotovimo, da sta bila podjetništvo in direktorski položaj v socialistični dobi deležna dinamičnih preoblikovanj. Na različna obdobja se veže več različnih oznak direktorjev: *partizanski*, *avtoritarni*, *novi direktorji*, *rdeči direktorji* ipd. Vsaka oznaka odpira vpogled v različne imaginarije, strahove in dileme, s katerimi so se srečevali direktorji, partijski politiki in ideologi v različnih obdobjih socializma. Pogovori z nekdanjimi direktorji, v preteklem časopisju objavljeni intervjuju, arhivski transkripti sej ter sestankov pa kažejo, da v vsakdanjem življenju vendar vse ni potekalo po liniji politično ideoloških deklaracij.

Zgodovinar Jože Prinčič, ki je napisal pretežni del knjige, se ukvarja z zgodovino podjetništva (od avstrijskega obdobja, prve jugoslovanske države do razvoja socialističnega podjetništva), ovrednoti različne poglede na podjetništvo v socializmu, razkriva dileme in protislovja, ki so spremljala te procese razvoja in vloge direktorjev v njem. Podjetništvo

obravnavajo kot dinamični družbeni proces, za katerega je potrebno razumeti kulturne, ideološke in družbeno politične kontekste.

Jeffrey D. Turk poudari razloge za raziskovanje pripovedi direktorjev in mednarodno povezovanje med slovenskimi ter tujimi direktorji. Tatiana Bajuk Senčar se osredotoča na identitete direktorjev in družbene mreže njihovega delovanja. Procese socialne identifikacije direktorjev spremlja v dveh prispevkih; v prvem razmišlja o različnih identitetah in pripadnostih, v drugem vprašanje naveže na družbene mreže direktorjev – na sam proces mreženja.

Jurij Fikfak opredeli pomen zgodovinskega in kulturnega konteksta pri raziskovanju podjetništva, več poudarka pa nameni metodologiji kvalitativnega raziskovanja: predvsem prevpraševanju meja narativnega in ekspertnega intervjuja.

384

Jože Princič se v analizi natančneje posveti dinamičnemu odnosu politike do razvoja podjetništva in direktorskega položaja v socializmu. V šestdesetih letih 20. stoletja se je odnos politike do zasebne pobude začel spreminjati, tema je postala predmet številnih teoretičnih razprav. Ni bilo več vprašanje, kako uničiti drobno produkcijo, temveč kako jo integrirati v socialistični sistem. Postopoma se je država umikala iz podjetij, podjetja so pridobivala avtonomnejši položaj in se vedno bolj vključevala v mednarodno trgovino. S tem je prihajalo do teženj po zaposlovanju mlajših ljudi, ki ne bi delovali *po partizansko z improvizacijo in ruskimi načeli*, temveč timsko in manj avtoritativno. Takrat so se tudi spremenili kriteriji za izbor direktorja; moralno-politično primernost, strokovno izobrazbo in delovne izkušnje so nadomestila znanja iz ekonomije, prava, specialne tehnologije, kadrovske politike, psihologije in sociologije.

V socializmu so obstajali različni tipi direktorjev. Med politiki najbolj razširjena je bila delitev na *partizanske* in *nove* direktorje. Zanimivo pa je, da naj bi bili v nekaterih zahodnih državah novi direktorji manj cenjeni od partizanskih, saj naj bi dobro obvladali tehnološke postopke, niso pa imeli drugih kvalitativnih za uspešno vodenje.

V šestdesetih letih so se v Sloveniji pojavili poslovno prodorni in uspešni direktorji, ki so sledili tehnološkemu razvoju v svetu, se povezovali s tujimi partnerji in se uveljavili na svetovnem trgu. Takrat se je postopoma spreminjala izobrazbena struktura, ki je bila še leta 1962 zelo nizka: v podjetjih z nad 100 zaposlenimi niti 46 % direktorjev (od 715 anketiranih) ni imelo dokončane srednješolske izobrazbe, med direktorji pa so bile le štiri ženske.

Direktorska funkcija je v socialističnem gospodarskem sistemu predstavljala močno dilemo, saj se jo je povezovalo z ostankom starega kapitalističnega sistema. Z različnimi reformami so ideološki inženirji poskušali direktorski položaj prilagoditi političnim zahtevam. Vprašanje je bilo, kako v samoupravnem sistemu sploh določiti položaj direktorja: direktorjeva vloga naj bi bila premočna in je zmanjševala vlogo samoupravnih organov. Posledično se je to odražalo v preohlapnih političnih definicijah direktorjevega položaja in nalog, številnih zaostritvah (kar je vodilo tudi do sporov med direktorji in samoupravnimi organi) in reformah, s katerimi se je spreminjala funkcija direktorja.

Dilema, kakšna naj bi bila vloga direktorja – ali naj bi zajela družbeno politično (zaščitnika države) ali poslovodsko funkcijo (organizatorja podjetja), pa ni bremenila le politikov in ideologov, temveč tudi same direktorje. Po anketi na simpoziju o vodstvenih

in strokovnih delavcih leta 1968 so si jugoslovanski direktorji različno predstavljali svojo funkcijo: polovica se jih je videla kot zaščitnike države, polovica pa kot organizatorje podjetja. Vsi pa so bili nezadovoljni s svojim položajem in so menili, da bi morali imeti več pristojnosti zlasti pri medosebni kontroli in pri imenovanju svojega tima.

Z analizo družbenih identitet direktorjev poskuša Tatiana Bajuk Senčar pokazati na različne položaje, ki so jih direktorji zavzemali v odnosu do partije. Razmerje med partijo in direktorji označi za nekakšno strateško simbiozo in ne ideološko nasprotovanje med ločenima družbenima skupinama. To stališče je bolj razvidno v poglavju o analizi družbenih mrež, kjer je direktno izpostavljeno njihovo delovanje v več mrežah. Analize njihovih pripovedi kažejo, da so ne glede na politične in ideološke deklaracije imeli močen status. Interakcija med partijsko in strokovno mrežo vodstva podjetja je sicer določila direktorja, a hkrati so direktorji ustvarili lastno družbeno mrežo na podlagi (mednarodnih) stikov in vzajemnega sodelovanja. Bajuk-Senčarjeva opozarja na tri ključne družbene mreže: na strokovno mrežo podjetja, mrežo partije in mrežo direktorjev. Direktorji so svoje identitete, pozicije in vloge oblikovali v vseh treh mrežah, ki so se prekrivale, izključevale ali si celo nasprotovale. Ob tem nas avtorica seznanja z družbenimi strategijami, ki so jih direktorji razvijali, in naš pogled odmika le od strogo političnih in ideološko zasnovanih deklaracij. S sklicevanjem na različne pripadnosti, s katerimi so direktorji izražali svoje identitete, opozarja na razmišljanje izven strogo političnih okvirov odnosa med direktorji in partijo.

Pripovedi kažejo, da sta bila pri uspešnem upravljanju podjetja v ospredju sestava pravega tima in skrb za timsko povezanost. Člani direktorjeve ekipe (sicer so jih morali formalno potrditi delavski sveti) so bili glavni akterji podjetja, direktorjeva ekipa je bila namreč osrednja pri oblikovanju profila podjetja. V številnih primerih so iz te skupine prihajali tudi direktorjevi nasledniki, vizija prvotnega direktorja se je tako nadaljevala v nove generacije. Ne glede na pomen direktorjevega tima pa so vendar nekatere vezi (in na njih vezan socialni kapital) ostale na ravni osebnega poznanstva: stiki med direktorji so bili zasnovani na osebni ravni, kar je pomenilo, da se niso direktno prenesli na novega direktorja, ta si jih je moral šele ustvariti.

Podrobno razložena metodologija in metodološke dileme raziskovalcev (med drugim negotovost spraševalcev, refleksija uporabljene terminologije ter ideoloških konotacij v intervjujskih situacijah) so sestavni del analitične refleksije in imajo v pričujoči knjigi pomembno vlogo (Fikfak in Turk). Ne glede na to, da so takšna vprašanja zelo relevantna, pa bi si raziskovalci socializma in postsocialističnih procesov želeli, da bi bilo več pozornosti namenjeno konkretnim vsebinam: vprašanjem, kako so direktorji doživljali svoje vloge, kako so si razlagali okoliščine, kako so razvijali menedžerske strategije in oblikovali manevrske prostore ipd. Z idejno zasnovano in metodološko usmeritvijo (analizo družbenih upravljavskih elit na mikro ravni v socializmu) – kot že rečeno – knjiga predstavlja pomembno novost v slovenskem akademskem prostoru, vendar pa zastavljenih ambicij ne uresniči v celoti.

Vsebinsko najmočnejši prispevek, ki sledi takšnim metodološkim in idejnim zasnovam, je prispevek Jožeta Prinčiča, in to ne le po številu strani, temveč tudi v smislu zbranega ter analiziranega gradiva. Z analizo konkretnega empiričnega gradiva,

ki temelji na pestri izbiri virov (poleg arhivskih virov, analiz anket, medijev, pogovorov z direktorji in zgodovinske literature), najbolj nazorno in prepričljivo pokaže na razkol med idejami ter političnimi ideološkimi deklaracijami in prakso oziroma dejanskimi (ne) realizacijami. Na te razlike, čeprav z manj konkretnim empiričnim gradivom, opozarjajo tudi drugi (predvsem prispevka Bajuk-Senčarjeve).

Analize podjetništva v socializmu so skoncentrirane predvsem na odnos med direktorji in "partijo" ter na iskanje *avtonomnih* prostorov (pri tem avtonomnost ni problematizirana), manj poudarka pa je namenjeno raziskovanju vsakdanjih strategij. Le-te bi lahko še bolj neposredno razkrile različne življenjske realizacije in dejanske vloge posameznih direktorjev.

386

Na osnovi pričujoče knjige bi bilo zanimivo razmišljati o nadaljnjem raziskovanju, pri čemer bi se bilo pomembno osredotočiti na vprašanje spominjanja: zakaj nekdanji direktorji v pogovorih nekatere relacije, situacije in položaje še posebej izpostavijo? Takšna vprašanja nas bi bolj kot k *iskanju resnice o preteklosti* (in *pridobivanju podatkov iz spomina v čim bolj neposredni obliki*) vodila k doživljanju postsocialističnega časa, h kontekstom, v okviru katerih nekdanji direktorji oblikujejo svoje pripovedi. Spominjanje je namreč proces konstruiranja preteklosti, ki poleg preteklosti in slutnje o prihodnosti zajema predvsem sedanost, saj se odvija tukaj in zdaj; zaznamujejo in definirajo ga situacije ter relacije, v katerih se posameznik nahaja.

V prvem obdobju samostojnosti je nova politična in ekonomska oblast nekdanje uspešne direktorje označila za *rdeče direktorje* in jih s tem poistovetila s "partijo". Vprašanje, ki ga je izpostavila Bajuk-Senčarjeva in se navezuje na omenjen razmislek o spominjanju, je, kakšen je učinek takšnih obtožb na konkretne direktorje (str. 161). Kot ugotavlja, so se v svojih pripovedih nekateri bolj in drugi manj distancirali od "partije", v kontekstu takšnih obtožb pa so se eksplicitno identificirali z njo.

S tem vprašanjem bi bilo smiselno nadaljevati in ga navezati na reprezentacije socializma v javnem diskurzu, saj so okvir, v katerem razmišljamo in pišemo zgodovino o socialistični preteklosti, tudi raziskovalci sami. Reprezentacija socializma kot totalitarnega politično diriganega sistema je sestavni del širše družbene miselnosti. Ambicija raziskovalcev, da bi poskušali razumeti fenomen socializma ali komunizma nekoliko drugače, je prav zaradi tega še toliko bolj pomembna. Zato bi si želeli, da bi šli avtorji morda še korak dlje in bi tudi sami reflektirali svoje analitične pozicije.

Ne glede na to, da ideja knjige ni v raziskovanju postsocialistične tranzicije, je le-ta močno definirala analitične pozicije raziskave in s tem tudi poglede avtorjev na socialistično preteklost. Že samo vprašanje o "izjemni uspešnosti Slovenije v času tranzicije" je, če ga obravnavamo v okviru antropologije socializma in postsocializma, nekoliko problematično, saj nam daje misliti, da smo tranzicijo že takoj označili za uspešno. Vprašanje namreč je: uspešna za koga in v razmerju do koga?

Tranzicija je uveljavljen termin med različnimi akademskimi krogi. Kritika številnih analitikov pa je, da tranzicija predvideva avtomatični linearni razvoj, zmago prostega trga in kapitalizma. Antropologi in številni drugi humanistični ter družboslovni raziskovalci so s tezo o transformaciji izražali dvom o prehodu od ene statične kategorije k drugi, ki naj bi premočrtno sledila ideji napredka in kapitalističnim

zahtevam ekonomije. Transformacija, ki je v tem smislu obravnavana kot predelovanje pomenskih in interpretativnih sistemov, zavzema več možnih oblik razvoja in ne zgolj enega končnega rezultata.¹

Knjiga je kljub pomislekom in dilemam, ki jih odpira, za slovenski akademski prostor zelo pomembna, saj prinaša veliko novega in hkrati spodbuja k razmišljanju o samoupravnem socializmu v vsakdanjem življenju ter k oblikovanju nadaljnjih analiz postsocialističnih sprememb. Takšnih iniciativ in raziskav bi moralo biti še več, da bi lahko tudi na Slovenskem končno odprli pot razvoju socialističnih in postsocialističnih študij.

Nina Vodopivec 387

Rajko Marušič, Katja Hrobat (ur.): *Prostori soočanja in srečevanja: spominski zbornik za Boruta Brumna.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2008, 287 str. (Zbirka Zupaničeva knjižnica; 26)

Zbornik *Prostori soočanja in srečevanja*, ki sta ga uredila Rajko Muršič in Katja Hrobat, prinaša članke, ki so bili predstavljeni na istoimenskem mednarodnem simpoziju, posvečenem Borutu Brumnu, ki je potekal leta 2006 v Ljubljani in Šalovcih. Tematsko posegajo članki na mnoga različna področja, od arheologije, etnologije, afriških in azijskih študij, muzeologije, pa vse do retorike, a vendarle se kot celota navezujejo na dve skupni točki – na željo po razkrinkanju in razumevanju sveta, v katerega je vpet človek, ter na prispevek Boruta Brumna k takšnemu odstiranju tančic, v katere je ovit naš svet. Borutova zapuščina, na katero se naslanjajo članki, je izjemno bogata in v njej diha duh humanista – človeka, ki je svoje delo in življenje posvetil, kot piše Bojan Baskar, razbijanju konformizmov v znanosti ter hoji po poteh, ki so vodile zlasti k tistim, ki so si prizadevali za dostojnejše življenje in katerih glas je bil neslišen. Pričujoči zbornik je poseben, ne samo zato, ker je Borutova zapuščina, ki veje skozi zbrane članke, osupljiva, temveč tudi zato, ker nas kot celota postavlja neprestano v pozicijo, da razmišljamo o sebi kot o etnologih in kulturnih antropologih ter o tem, kako in zakaj “delamo” etnografijo.

Članke, zbrane v zborniku, lahko v osnovi razdelimo na tiste, ki se bolj eksplicitno nanašajo na opis Brumnovega raziskovalnega dela v etnologiji in pomena njegovega dela za etnološko in kulturno antropološko misel pri nas, ter na tiste, ki se nanašajo

---

¹ Prim. Brumen, Borut in Rajko Muršič (ur.): *Cultural processes and transformations in transition of the Central and Eastern European post-communist countries.* Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 1999, (Etnološka stičišča : 9); Burawoy, Michael in Katherine Verdery (ur.): *Uncertain transition : ethnographies of change in the postsocialist world.* Lanham: Rowman & Littlefield, 1999.